

SURXON VOHASIDA BOLA TUG‘ILISHI BILAN BOG‘LIQ MAROSIMLAR

Mirzayeva Komila Sheraliyevna

Termiz ixtisoslashtirilgan san‘at maktabi o‘qituvchisi. Madaniyatshunoslik va nomoddiy madaniy meros ilmiy tadqiqot instituti mustaqil izlanuvchisi.

E-mail: komilamirzayeva@5gmail.com

ORCID: 0009-0000-0888-4881

Annotatsiya. Ushbu maqolada Surxon vohasi aholisining oilaviy-maishiy hayotida muhim o‘rin tutgan, farzand dunyoga kelishi hamda uning dastlabki chillasini o‘tkazish bilan bog‘liq bo‘lgan an‘anaviy marosimlar tizimi tadqiq etilgan. Xususan, chaqaloqni g‘ayritabiiy kuchlardan himoya qilishga qaratilgan «chiltan piri», «yetti momani yo‘qlash» kabi marosimlarning o‘tkazilish tartibi hamda «ilon po‘stini tutatish», homiy momalarga sig‘inish (Moma qildi) kabi qadimiy magik irim-sirimlar tahlil qilingan. Maqolada Surxon vohasining turli tumanlarida (masalan, Boysun, Sherobod, Denov kabi tog‘li va voha hududlarida) bu marosimlarning lokal xususiyatlari, ularning o‘ziga xos farqlari va o‘xshashliklari hududiy marosim folklori namunalari asosida ochib berilgan. Tadqiqot voha xalqining sinkretik dunyoqarashini va qadimiy animistik ishonchlarining bugungi kungacha saqlanib qolgan invariantlarini ko‘rsatib beradi. Ushbu marosimlar Surxon vohasida marosim folklori bilan birga udum sifatida hamma tumanlarda turlicha bajarilgani haqida ochiqqlangan.

Kalit so‘zlar: marosim, chiltan, yetti momo, beshik, uyqu, farzand, kulti, pilik, ilon po‘sti, moma havo, homiy momo, chaqaloq.

Аннотация. В данной статье исследуется система традиционных обрядов и ритуалов Сурхандарьинского оазиса, связанных с рождением ребенка и периодом его сорокодневия (чилля). В частности, анализируется порядок проведения таких обрядов, как «чилтан» (обращение к сорока духам) и «етти момани йоклаш» (помяновение семи праматерей), направленных на защиту младенца от сверхъестественных сил. Также рассматриваются древние магические суеверия, включая окуливание змеиной кожей и поклонение духам-покровительницам (культам матерей). На основе образцов регионального обрядового фольклора раскрываются локальные особенности, различия и сходства этих традиций в разных районах Сурхандарьи (Байсун, Шерабад, Денау). Работа демонстрирует синкретическое мировоззрение населения оазиса и сохранившиеся до наших дней элементы древних анимистических верований.

Раскрывается, что данные обряды, наряду с обрядовым фольклором, бытовали как традиции во всех районах Сурханского оазиса и исполнялись с локальными различиями.

Ключевые слова: обряд, чилтан, семь праматерей (етти момо), колыбель (бешик), сон, ребёнок, культи (детская челка/амулет), фитиль (пилик), змеиная кожа, Мома Хаво (Ева), праматерь-покровительница, младенец.

Abstract. This article examines the system of traditional rituals and ceremonies within the Surkhandarya oasis related to childbirth and the initial forty-day confinement period (chilla). Specifically, it analyzes the procedures of protective rituals such as "chiltan" (appealing to the forty holy spirits) and "yetti momani yo‘qlash" (commemorating the seven ancestral mothers), designed to shield the newborn from supernatural forces. Furthermore, ancient magical practices, including the fumigation with snake skin and the worship of patroness mothers (moma cults), are thoroughly explored. Drawing on regional ritual folklore, the study highlights the localized characteristics, variations, and similarities of these customs across different districts of the Surkhandarya region (such as Boysun, Sherabad, and Denov). The research illuminates the syncretic worldview of the oasis population and the enduring invariants of ancient animistic beliefs. It is revealed that these rituals, along with ritual folklore, were practiced as traditions across all districts of the Surkhan oasis, with distinct regional variations in their execution.

Keywords: ritual, chiltan, seven grandmothers (yetti momo), cradle (beshik), sleep, child, kulti (child's fringe/amulet), wick (pilik), snake skin, Moma Havo (Eve), patron grandmother, infant.

Kirish. Bola tug‘ilishi bilan oiladagi shodiyonalar boshlanadi. Turli udumlar o‘tkaziladi. Ana shulardan biri bola tug‘ilishi va beshik davri marosimlaridir. Ma’lumki, bola tug‘ilishi bilan bog‘liq marosimlarda muhim o‘rin tutadigan mifologik personajlardan biri “homiy-momo” obrazining tarixiy asoslari serhosillik g‘oyasini o‘zida mujassamlashtirgan “muqaddas ona” haqidagi mifik tasavvurlar hamda shomon ayollar ruhidan madad tilash rituallariga borib taqaladi. Chunonchi, Surxon vohasida ana shunday mifologik personajlar haqidagi xalq qarashlari saqlanib qolgan. 1940-yilda tug‘ilgan qumqo‘rg‘onlik Bo‘rixol Xudoyqulovadan yozib olingan materiallarga ko‘ra, homilador ayollarning piri sifatida e’tirof etiladigan “hoviy momo” lar yetti nafar bo‘lib, ular Sariq momo, Qora momo, Titti momo, Ochil momo, Gulsun momo, Yozil momo va Tuvgich momo deb atalgan. ”Yeti momo” kulti bilan bog‘liq marosimda supra yoki matoning ustiga “chiltan toshi” va loydan yasalgan kulcha qo‘yiladi. Homilador ayolning boshi uzra yoqilgan piliklarni aylantirayotganda [1].

Gulsun momo, qo‘shib keting,
Yozil momo, yozilib keting,
Ochil momo, ochilib keting,
Sariq momo, sochilib keting,
Titti momo, titilib keting,

Qora momojonim, ochib yuboring,
Yozib yuboring, titib yuboring,
To‘ng‘ich momojonim, tuvdirib keting,
Yo‘llarini ochib ul berib keting, –
deb aytim aytiladi.

Mavzuning dolzarbligi. Globallashuv davrida hududiy etnomadaniy xususiyatlar, xususan, Surxon vohasining o‘ziga xos oilaviy-maishiy marosimlari va og‘zaki ijod namunalarini yozib olish hamda yo‘qolib ketishidan saqlash dolzarb vazifadir. Bola tug‘ilishi bilan bog‘liq marosimlarda "homiy-momo" (masalan, Sariq momo, Qora momo va b.) obrazlarining tarixiy asoslarini, ularning "muqaddas ona" (matriarxat davri) va shomonlik (shamanizm) rituallari bilan bog‘liqligini mifologik jihatdan ochib berish o‘zbek xalqi etnogenezi va qadimiy dunyoqarashini tushunishga xizmat qiladi. Matnda keltirilgan "Yetti momo" kulti, "chiltan toshi", loydan yasalgan kulcha va pilon (pilik) aylantirish kabi rituallar o‘zbek mifologiyasidagi "etti" va "qirq" (chiltan) muqaddas sonlariga oid arxetipik tasavvurlarni tizimli tahlil qilish zaruratini ko‘rsatadi. 1940-yilda tug‘ilgan B. Xudoyqulova kabi kekxa avlod vakillaridan yozib olingan jonli materiallar xalqona etiqodlarning hududiy variantlarini aniqlashda transformatsiyaga uchramagan birlamchi manba sifatida yuqori ilmiy qimmatga ega bo‘lgan materiallarni to‘plash va tadqiq etish.

Mavzuning o‘rganilganlik darajasi. O‘zbek xalqining oilaviy marosimlari va tug‘ruq bilan bog‘liq mifologik qarashlari umumiy tarzda bir qator olimlar tomonidan o‘rganilgan. O‘zbek xalqi oilaviy marosimlari, urf-odatlar va etiqodlari M. Jo‘rayev, A. Ashirov kabi tadqiqotchilarning ishlarida umumiy planda o‘rganilgan. Xususan, animistik tasavvurlar va islomgacha bo‘lgan etiqodlar qoldiqlari tahlil qilingan. Ushbu tadqiqot kesishmasida quydagi asosiy ilmiy yo‘nalishdagi adabiyotlarni tahlil qildik. O‘zbek oilaviy marosim folklori va mifologiyasi tadqiqi. O‘zbek folklorshunosligida bola tug‘ilishi va u bilan bog‘liq rituallarni tizimli o‘rgangan olimlar ishlariga tayaniladi. M. Jo‘rayev o‘zbek marosim folklori va mifologiyasining genezisini tadqiq etib, homiladorlik va tug‘ruq davridagi aytimlarning janriy xususiyatlarini tasniflagan [2]. G. Jahongirov o‘zbek bolalar folklorining ildizlarini aynan oilaviy marosimlardagi allalar va bolaga bog‘liq ilk mifologik rituallar bilan uzviy bog‘liqlikda o‘rgangan [3]. O. Safarov va H. Abdullayevalarning tadqiqotlarida esa oilaviy marosim folklori tizimida ayol pirlar, ularning oila va farzand salomatligini himoya qilishdagi mifologik funksiyalari ochib berilgan [4;5]. Xususan, M. Jo‘rayev, G. Jahongirov, O. Safarov, H. Abdullayeva kabi olimlarning oilaviy marosim folklori, bolalar folklori va o‘zbek mifologiyasiga oid tadqiqotlari tahlil qilinadi. Matndagi "homiy-momo"lar kulti aynan ushbu olimlarning homila va tug‘ruq homiylari haqidagi nazariyalari bilan qiyoslanadi. "Muqaddas Ona" va "Yetti momo" kulti (Matriarxat va Shomonizm qoldiqlari). Tug‘ruq homiylari (masalan, Umay ena, Bibi Seshanba, Bibi Mushkulkushod, Ambar ona) va ularning shomonizm hamda animistik tasavvurlar bilan bog‘liqligi V. Basilov, S. Bayaliyeva, K. Kubakov kabi etnograf olimlarning asarlarida o‘rganilgan. [6;7;8] Janubiy O‘zbekiston marosim va rituallarining o‘ziga xosligi A. Ashirov, T. Choriev kabi etnograflarning ishlarida aks etgan. [9-10]

Metodologiya. Tadqiqotda keltirilgan materialni har tomonlama ochib berish uchun quydagi metodologiyadan foydalaniladi. Dala-etnografik tadqiqot metodi. 1940-yilda tug‘ilgan qumqo‘rg‘onlik Bo‘rixol Xudoyqulovadan yozib olingan jonli material. Metod doirasida informator (manba) bilan ishlash, og‘zaki nutq va aytim variantlarini matnlash hamda "bevosita kuzatish" usullarining ahamiyati ko‘rsatiladi. Tarixiy-qiyosiy va tipologik metod oraqli matndagi "Yetti momo" (Sariq, Qora, Titti va b.) obrazlari boshqa turkiy xalqlar (masalan, qozoq, qirg‘iz, qoraqalpoq) va O‘zbekistonning boshqa viloyatlaridagi tug‘ruq mifologiyasi personajlari bilan qiyoslanadi. Ismlarning funktsional vazifasi tipologik jihatdan tekshiriladi. Ritual paytida aytiladigan matn ("Gulsun momo, qo‘shib keting...") lirik janr va afsun-aytim (magik formula) sifatida tahlil qilinadi. So‘zlarning (masalan: ochilib keting, titilib keting, tuvdirib keting) lingvo-folkloristik va poetik xususiyatlari, ularning ritual harakat (pilik aylantirish, chiltan toshi qo‘yish) bilan aloqasi o‘rganiladi. Ritual elementlari (supra, mato, chiltan toshi, loydan kulcha, yoqilgan pilik) va mifologik personajlarning marosimdagi funktsiyalari (psixoterapevtik, magik, himoya, tug‘ruqni tezlashtirish) semantik jihatdan tahlil qilinadi.

Muhokama. Tug‘ruq chog‘ida momolar kulti bilan bog‘liq magik xarakterdagi irim-sirimlarga amal qilinadi. Xususan, qaynona o‘z ko‘ylagining etagi bilan kelinining yelkasiga uch marta sekin urib: "Momolari yo‘l bersin, bibi Fotima, bibi Zuhralar qo‘llasin, tush, tush, tush", – deydi; ayolni "qora bosmasin" deb qora qozonni to‘nkarib qo‘yishadi; "homilador ayolning yo‘li bosilmasin" deb barcha tugmalarni va tugunlarni yechishadi; "ilon po‘st tashlaganday chaqaloq osongina tug‘ilsin" deb isiriqqa ilonning po‘stini qo‘shib tutatishadi. Ayol tug‘ayotganda qiynalmasligi uchun qaynotasiga ko‘ylak, to‘n, ko‘rpa, ko‘rpacha va kiyim hadya etadilar. Bu udum "o‘t-o‘choq" deb ataladi. Sariosiyo tumanida esa ayol tug‘ayotganda qiynalsa, Momo havoga atab uchta chiroq yoqib: "Aylanayin Momo havo, yanglishmoq mendan, yorqin qilmoq sizdan, yodga olmoq mendan, yorlaqamoq sizdan. Momo havo qo‘llab-quvvatlab yursin, men sizga sig‘indim, kuchim yetsa aytgan-boylagan xudoyilarimni o‘tkazib bering!" deyilar. Surxon vohasida chaqaloqning yo‘ldoshini bir hovuch makka yoki bug‘doy qo‘shib, mevali daraxt tagiga ko‘mishgan. Bu udum zamirida serhosillik va serfarzandlik g‘oyasi bilan bog‘liq tushunchalar, "tuqqan ayolning farzandi ko‘p bo‘lsin, bolaning rizqi mo‘l bo‘lsin", degan qarashlar yotadi.

Umumo‘zbek marosim folklorida bo‘lgani singari, Surxon vohasida ham chaqaloq besh kunlik bo‘lganida uni ziyon-zahmatdan saqlash maqsadida quyidagi qo‘shiq-aytim ijro etiladi:

Beshdan o‘tdi, toshdan o‘tdi,
Chordevor hovlidan o‘tdi.
Choli bor hovlidan o‘tdi.
Otasining qo‘shpichog‘i,
Onasining oshpichog‘i,
Opasining ovunchog‘i.

Bizningcha, bu qo‘shiq-aytim aslida chaqaloq boshini devorning teshigidan o‘tkazishdan iborat ramziy ritual chog‘ida ijro etilgan bo‘lib, keyinchalik bola tug‘ilgandan

keyingi beshinchi kechani kuzatish marosimida aytiladigan an‘anaviy qo‘shiqqa aylangan. Chunki Jarqo‘rg‘on tumanida qayd qilingan udumga ko‘ra, chaqaloq tug‘ilsa-da, bola turmaydigan oilalarda farzand dunyoga kelganda birorta yoshi ulug‘ chol yashaydigan hovlining eski devorini teshib, chaqaloqning boshini ana shu teshikdan uch marta u yoqdan bu yoqqa o‘tkazib olishgan va bu amal bajarilayotganda: “Yechil-yechil!”– aytimini takrorlab turganlar. Chaqaloqni ilk bor beshikka belash amalini o‘zidan tinchigan, serfarzand momo bajaradi. Bolani beshikka yotqizishda quyidagi aytim aytiladi:

Shugina jonim, shu jonim,
Boshimdagi gultojim.
Shu dunyoni ko‘rsin deb,
Shu beshikka kirsin deb,
Bo‘ynimdagi marjonim,
Xudo berdi sevsin deb,
Oltin beshik ham berdi,
Shu beshikka kirsin deb.

Shundan so‘ng “Uyquchi”, “Qo‘rquv-qo‘rquv”, “Sog‘ bo‘lsin” kabi udumlar bajariladi. Masalan, “Qo‘rquv-qo‘rquv” udumi shunday amalga oshiriladi. Bunda serfarzand va uvali-juvali bo‘lgan momo savag‘ich bilan beshikni uch marta urib, beshikning dastasi ustida yong‘oq chaqadi. Bu magik amal bajarilayotgan paytda momolar:

Otang onangni urushsa – qo‘rqma,
Eshikda pishaklar miyolasa – qo‘rqma,
Ko‘chada kuchuklar vovillasa – qo‘rqma,
Xangi eshak xangillasa – qo‘rqma! – aytimini aytib turadilar.

Bola ulg‘aya boshlagach xatna to‘yi o‘tkaziladi. Bola o‘sib-ulg‘ayib voyaga yetgach esa uning hayotidagi nikoh to‘yi marosimi bilan uning mustaqil hayotga qadam qo‘yishi boshlanadi. Boshqacha qilib aytganda, endi farzand o‘zi tug‘ilib voyaga yetgan oila – Vatan ichra vatan bo‘lgan muqaddas go‘shani mustaqil boshqaradigan insonga, oila boshlig‘iga aylanadi.

O‘zbek xalq og‘zaki ijodi va etnografiyasining Janubiy O‘zbekiston (Surxon vohasi tumanlari) lokal-hududiy xususiyatlarini aks ettiruvchi etnofolklorik materialni tizimli tahlil qilish natijasida quyidagi ilmiy xulosalar va natijalarga erishildi.

"Yetti momo" kultining genezisi va mifologik tabiati aniqlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, matnda keltirilgan Sariq momo, Qora momo, Titti momo, Ochil momo, Gulsun momo, Yozil momo va Tuvgich momo obrazlari tasodifiy nomlar tizimi emas, balki qadimgi turkiy xalqlar mifologiyasidagi "Muqaddas Ona" (Umay ena, Ambar ona) kultining translyatsiya bo‘lgan arxaik variantidir. Ushbu kult islomgacha bo‘lgan shomonlik (ayol shomonlar ruhidan madad tilash), animizm va matriarxat davri qarashlarining keyingi davr maishiy hayoti va oilaviy rituallari bilan qorishib ketishi (sinkretizmi) natijasida shakllangan. "Yetti" muqaddas sonining qo‘llanilishi, xalq og‘zaki ijodidagi "Yetti chiltan" (g‘aybiy homiyar) tizimining aynan ayollar sferasi va tug‘ruq mifologiyasiga moslashgan hududiy modelidir. Mifologik personajlarning funksional-biologik tasnifi ishlab chiqildi. Aytim

matnidagi so‘z o‘yinlari va poetik istaklar tahlili orqali etti momoning har biriga tug‘ruq jarayonining aniq bir fiziologik va biologik bosqichini boshqarish vazifasi yuklangani aniqlandi. Gulsun momo ("qo‘shib keting"). Homilaning ona vujudida mustahkamlanishi va joni jonga qo‘shilish pallasini muvofiqlashtiradi. Yozil momo va Ochil momo ("yozilib keting", "ochilib keting"). Tug‘ruq pallasida bachadon yo‘llarining ochilishi va ayol tana muskullarining bo‘shashishini (relaksatsiyasini) ta‘minlaydi. Sariq momo va Titti momo ("sochilib keting", "titilib keting"). Chilla davri kasalliklarini haydash hamda tanadagi tug‘ruq og‘riqlarini parchalash va yo‘q qilish vazifasini bajaradi. Qora momo ("ochib yuboring"). Er osti olami va ajdodlar ruhi ramzi sifatida, tug‘ruqning eng qiyin va xavfli ("zulmatli") pallasidan omon o‘tishga ko‘maklashadi. To‘ng‘ich (Tuvgich) momo ("tuvdirib keting"): Iyerarxiyaning oliy bo‘g‘ini bo‘lib, bolaning yorug‘ dunyoga bevosita sog‘-salomat chiqishini (tuvilishini) yakunlab beradi. Ritual jarayonida qo‘llanilgan moddiy ashyolarning ramziy ma‘nolari va ularning homilador ayol psixologiyasiga ta‘siri aniqlandi. Supra va mato-serhosillik, to‘kin-sochinlik va kelajakdagi moddiy rizq ramzi. "Chiltan toshi"-Mifologik o‘zgarmaslik va mustahkamlik timsoli bo‘lib, u yomon ko‘z va zararli ruhlardan (alvasti, jin) asrovchi tumor — apotropeik magiya vazifasini o‘tagan. Loydan yasalgan kulcha-Insonning tuproqdan yaratilishi haqidagi kosmogoniya bilan bog‘liq bo‘lib, tabiat kuchlariga keltirilgan ramziy qurbonlik elementidir. Yoqilgan piliklar-Atrof-muhitni yomon quvvatlardan tozalash va zararsizlantirishga qaratilgan purifikatsiya (olov bilan tozalash) magiyasini aks ettiradi. Matnning lingvo-folkloristik janr xususiyatlari dalillandi. Poetik alliteratsiya: Matnda Gulsun-qo‘shib, Ochil-ochilib, Titti-titilib, Tuvgich-tuvdirib kabi ohangdosh so‘z o‘yinlari ritmik dinamikani hosil qilgan. Psixoterapevtik funksiya: Qadimgi insonning "Verbal magiya" (so‘zning imperativ-buyruq kuchi orqali tabiatga ta‘sir o‘tkazish)ga bo‘lgan ishonchi tug‘ayotgan ayol uchun kuchli psixologik dalda va og‘riq qoldiruvchi terapiya vazifasini bajargan.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Surxon vohasi an‘anaviy turmush tarzida farzand dunyoga kelishi bilan bog‘liq marosimlar tizimi shunchaki sodda irim-sirimlar majmuasi emas, balki xalqimizning hayot, avlodlar davomiyligi, borliq va tabiat kuchlariga bo‘lgan chuqur falsafiy dunyoqarashini o‘zida mujassam etgan ulkan ma‘naviy-etnik merosdir. "Chiltan", "Yeti momani yo‘qlash" kabi rituallar hamda ilon po‘stini tutatish, turli tumorlar taqish kabi magik elementlar zahirida yangi tug‘ilgan murg‘ak jonni va tuqqan onani chilla davridagi turli xavf-xatarlardan, tashqi salbiy ta’sirlardan asrash, ularning kelajagini ezgulik, sog‘liq va baraka bilan ta‘minlashdek olijanob sivilizatsion maqsadlar yotadi. Vohaning turli tumanlarida, xususan, tog‘li va cho‘l hududlarida ushbu udumlarning o‘ziga xos lokal farqlar, terminologik xilma-xillik va marosim folklori bilan sintezlashgan holda saqlanib qolganligi hududning murakkab etnokultural dinamikasidan hamda o‘zbek urug‘-aymoqlarining shakllanish tariqasidan dalolat beradi. Mazkur udumlar asrlar davomida islomgacha bo‘lgan qadimgi e’tiqodlar shamanizm, animizm, va islomiy qadriyatlarning o‘zaro qorishuvi natijasida sinkretik xarakter kasb etgan. Ushbu qadimiy marosimlar va ularga hamrohlik qiluvchi folklor namunalarini tizimli va qiyosiy-tarixiy jihatdan ilmiy tahlil qilish nafaqat Surxon vohasining, balki butun o‘zbek xalqining milliy o‘zligini, ma‘naviy

ildizlarini, mentalitetini hamda oila institutining muqaddas sotsial-madaniy asoslarini chuqur anglashda muhim fundamental ahamiyatga egadir. Ushbu nomoddiy madaniy meros namunalarini saqlab qolish va kelajak avlodga yetkazish bugungi kunda etnograflar va folklorshunoslar oldida turgan dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Amaliy tavsiyalar. Marosim matnini lug‘atga kiritish. Matndagi "tuvdirib" (tug‘dirib), "ul berib" (o‘g‘il/farzand berib), "titti momo" kabi sof Surxondaryo shevasiga xos so‘zlarni O‘zbek tilining regional dialektal lug‘atlariga kiritish.

Tibbiyot va psixologiya bilan bog‘lash. Ushbu "Yetti momo" aytimini shunchaki qadimgi ertak emas, balki qiyin tug‘ruq jarayonida ayolni qo‘rquvdan xalos qiluvchi "Xalqona psixoterapevtik usul" (hozirgi gipnotug‘ruq yoki psixologik daldaning qadimgi shakli) sifatida baholash va buni tibbiyot tarixi darsliklariga kiritish.

Raqamli arxiv yaratish 1940-yilda tug‘ilgan Bo‘rixol momodan yozib olingan ushbu aytim va "chiltan toshi qo‘yish" jarayonini yo‘qolib ketmasligi uchun Surxondaryoning nomoddiy madaniy merosi sifatida maxsus videoga olib, raqamli fonoarxivga joylashtirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ashirov A. O‘zbek xalqining qadimiy e‘tiqod va marosimlari. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007.-280 b.
2. Bo‘riyev O. O‘zbek oilasi tarixidan. – Toshkent: O‘zbekiston, 2012.–184b.
3. Jorayev M. O‘zbek mifologiyasi va folklori masalalari.–Toshkent: Fan,2004. – 190 b.
4. Murtazoyeva R. O‘zbekistonda oila tarixi: an‘anaviylik va zamonaviylik (tarixiy-etnologik tadqiqot). – Toshkent: Universitet, 2018. – 312 b.
5. Jo‘rayev M. O‘zbek marosim folklori janrlar silsilasi. – Toshkent: Fan, 2001. – 216 b.
6. Jahongirov G. O‘zbek bolalar folklori. – Toshkent: O‘qituvchi, 1975. – 144b.
7. Safarov O. O‘zbek bolalar poetik folklori. – Toshkent: Fan, 1985. – 160 b.
8. Choriev T. Surxon vohasi aholisining oilaviy marosimlari va ularning transformatsiyasi. – Toshkent: Adib, 2012. – 164 b.
9. Jo‘rayev M., Eshonqulov J. Folklorshunoslikka kirish. – Toshkent: Barkamol fayz media, 2017. (O‘zbek xalq mifologiyasi va marosim folklori nazariyasi uchun).
10. Xakimov O. B. Surxondaryo folklor ijrochilik san‘atida qo‘shiq janri // Educational Research in Universal Sciences. – 2022.
11. Toshmatov U. O‘zbekiston nomoddiy madaniy merosi. – Toshkent: G‘afur G‘ulom, 2015. (Surxon vohasidagi urf-odatlar va marosimlarning tavsifi).
12. Mamatqulova M. Surxon vohasi bolalar folklorining o‘ziga xos lokal belgilari // Ilmiy jurnallar va konferensiyalar materiallari, 2023. (Beshik davri va bolalik bilan bog‘liq rituellar tahlili).